

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etməsi xalqımızın tarixi nailiyyətidir

(I məqalə)

XX əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq, dünya miqyasında imperialist idarəçiliyinə qarşı mübarizə dalğası milli dövlətlərin formalaşması kimi məntiqi sonluğa doğru irəliləməyə başlamışdı. Hantinqton, Toffler və digər mütəfəkkirlər bu tendensiyanı demokratikləşmə dalğası kimi təsvir etsələr də, ümumilikdə bunu xalqların azadlıq hərəkatı hesab etmək olar. Çünki, 70-ci illərdə İspaniyada, Portuqaliyada və digər Avropa ölkələrində avtoritar idarəçiliklərin ləğv edilərək xalq hakimiyyətlərinin qurulması özünün domino effektini göstərməklə, 80-ci illərdə də digər xalqların oyanışına təkan vermişdi. Artıq ikiqütblü dünyanın, ideoloji və siyasi-iqtisadi sistemlərin qarşıdurmasından əziyyət çəkən xalqlar milli dövlət qurmaq arzusu ilə imperialistlərin hegemoniyasına qarşı etiraz səsinə ucaltmağa başlamışdı. Bu proses əlbəttə ki, totalitar siyasi sistemin, planlı iqtisadiyyatın, polis terrorunun və ideoloji məhdudiyətlərin olduğu «Xalqlar həbsxanasında» - keçmiş SSRİ-nin ərazisində də başlamışdı.

«Politburo»nun Heydər Əliyevə mane olmaq cəhdləri nəyə xidmət edirdi?

SSRİ daxilindəki müxtəlif rıçaqlar vasitəsilə mərkəzə bağlanmış xalqlar artıq mərkəzin siyasətinin əsas məğzini başa düşdükləri üçün ayrılmağa qərar vermiş və hərəkatlara başlamışdılar. İlk olaraq, Baltıyanı dövlətlərin müstəqilliklərini elan etməsi imperiya ərazisindəki digər xalqların mübarizə ruhunu daha da alovlandırmışdı. Əlbəttə ki, müstəqillik əldə etmək istəyi digər siyasi məkanlardan fərqli olaraq, SSRİ-də xalqların çox böyük itkilər verməsi ilə nəticələnmişdi.

Çünki, hələ 1985-ci ildən başlayaraq, «Yenidənqurma» planları əsasında avtoritar idarəçiliyi perspektivi bilinməyən, siyasi idarəçiliyə transformasiya etmək istəyən Qorbaçovun komandası əslində xalqlararası, etnoslararası müharibələrə, torpaq iddialarının ortaya atılmasına rəvac vermişdi. SSRİ xüsusi xidmət orqanları imperiya xalqlarının daim qarşılıqlı mübarizə şəraitində saxlanması üçün çirkin planlar işləyib hazırlamışdı. Moldovada Dnestryanı, Ukraynada Krım və Zakarpatye, Gürcüstanda Abxaziya və Cənubi Osetiya, Azərbaycanda Dağlıq Qarabağ, Orta Asiyada isə bütün dövlətlərin bir-birinə qarşı ərazi iddiası ilə çıxış etməsi həmin planların əsas elementlərini təşkil etmişdi.

Əlbəttə ki, dünyada baş verən qlobal ictimai-siyasi proseslər fonunda milli-azadlıq hərəkatları XX əsrin əvvəllərində SSRİ imperiyasının tərkibinə silahlı müdaxilə nəticəsində qatılmış Azərbaycandan da yan keçməmişdi. Amma çox təəssüflər olsun ki, bəlkə də, SSRİ ərazisində bu tendensiya çərçivəsində ən çox itkiyə məruz qalan da elə Azərbaycan oldu. Çünki mərkəzin SSRİ-ni müxtəlif siyasi və hərbi vasitələrdən istifadə etməklə qoruyub saxlamaq və ermənilərin Azərbaycanın torpaqlarını işğal etmək istəyi ölkəmizə və xalqımıza qarşı böyük fəlakətlər yaşatdı. Təbii ki, biz bu məsələləri təhlil edərkən, Qorbaçovun və ermənilərin ayrı-ayrı planlar əsasında hərəkat etdiklərini deyə bilmərik. Ona görə ki, həm Azərbaycan xalqına qarşı qırğın planları, həm də Dağlıq Qarabağın işğal edilməsi ssenarisi bir mərkəzdə hazırlanmışdı və işə salınmışdı...

Qeyd edək ki, o zaman, ermənilər müxtəlif resurslardan istifadə edərək, mərkəzdəki dəstəkçilərinin də yardımı ilə Qarabağın ilhaq edilməsi və Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistan ərazisinin genişləndirilməsi üçün ciddi səylər ortaya qoyurdular. Təbii ki, SSRİ rəhbərliyində bu işə Qarabağın ermənilərə verilməsi planlarını alt-üst edə biləcək yeganə siyasətçi Ümummillə lider Heydər Əliyevin vəzifədən kənarlaşdırılması ilə başladı. Ona görə ki, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını bu planlardan qoruya biləcək yeganə siyasi avtoritet və lider idi. Əgər Heydər Əliyev həmin zamanlarda siyasi hakimiyyətdə qalsaydı, nə Əsgəran faciəsi, nə Sumqayıt hadisələri, nə 20 Yanvar, nə Xocalı soyqırımı, nə də ki, Dağlıq Qarabağın işğalı baş tutmayacaqdı.

Məhz, bu məqsədlə də, ermənilər Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşdırılması üçün xüsusi kampaniya işə salmışdılar. Həmin vaxt erməni separatçıları Karen Dəmirçiyanın da köməyindən istifadə etmişdilər. Ancaq belə kiçik qüvvə ilə Heydər Əliyevə qalib gəlmək mümkün olmadığı üçün bu prosesə SSRİ rəhbərliyində mühüm postlar tutmuş Aqanbekyan, Sitaryan və nəhayət, xaricdəki nüfuzlu erməni lobbisinin nümayəndələri də qoşularaq M.Qorbaçovu da məsələyə cəlb edə bilmişdilər. Beləliklə də, 1987-ci ilin yayında Heydər Əliyevi vəzifədən kənarlaşdırdılar və həmin ilin oktyabrında O, Siyasi Bürodan rəsmi olaraq istefa verməyə məcbur edildi. Həmin vaxt Dəmirçiyana siyasi karyerasına son qoyulmuş əsas rəqibin vəzifədən uzaqlaşdırılması ilə bağlı sevincini

gizlədə bilməmişdi. Tomas de Vaal «Qara bağ» əsərində yazır ki, ümumi bir tanış Dəmirçiyanın ürək sözlərini bu cür ifadə etmişdi: “Qarabağ hərəkatının başlanmasına qədər biz əsas işi - Heydər Əliyevi SSRİ rəhbərliyindən kənarlaşdırma bildik. Bu çox vacib idi”.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Ulu öndər Heydər Əliyevə qarşı təxribatlar, Ona mane olmaq cəhdləri bununla da bitmirdi. O zaman Azərbaycana rəhbərlik edən SSRİ-nin «əl buyruqçuları» ciddi cəhdlərlə Heydər Əliyevin Azərbaycana qayıtmasına mane olur, mərkəzdən əldələri təlimatlarla bu dönüşü əngəlləməyə çalışırdılar. Sadəcə, Bakıda və Naxçıvanda bu məqsədlə törədilmiş müxtəlif təxribatları sadalamaq bunu sübuta yetirir.

Xalq hərəkatı proseslərə dinamizm verən əsas güc kimi

Bu planla paralel olaraq, erməni separatçıları “Daşnaksütyun” radikal-millətçi partiyanın terrorçu üzvlərilə əlaqəyə girərək, Dağlıq Qarabağa silah gətirilməsinə də nail olmuşdular. Hətta, 1986-cı ildə silahların ilk partiyası artıq separatçıların əlində idi. Çexiya istehsalı olan yüngül atıcı silahların gətirilməsi sonradan adi hal aldı. Bütün erməni qruplaşmaları Dağlıq Qarabağ hərəkatının başladığı vaxtda tam silahlı idi. Bununla, ermənilər ehtiyat plan kimi müharibəyə hazırlaşdılar...

Bütün hazırlıqlardan sonra ilhaq məsələsi siyasi müstəviyə gətirildi. Artıq Dağlıq Qarabağda hadisələr getdikcə kəskinləşirdi. Ermənilər bilərəkdən təxribatlara yol verir və çalışırdılar ki, etnik qarşıdurma başlasın.

Belə ki, 1988-ci ilin 13 fevralında Xankəndində bir qrup erməni sanksiyalaşdırılmamış aksiya keçirdi. Meydana yığılmış bir neçə yüz erməni Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsini tələb edirdi. Mitingçiləri isə yerli milislər əhatəyə almışdılar.

Qeyd edək ki, bu mitinq də reallaşdırılan vahid planın tərkib hissəsi kimi həyata keçirilirdi. Nədənsə, həmin mitinqin keçirilməsi Moskvadan səfərdən qayıtmış erməni ziyalılarının Qarabağa gəldiyi vaxta «təsadüf» edirdi. Ziyalı nümayəndə heyətinin rəhbəri Janna Qalstyan çıxış edərək ermənilərin separatçı əməllərinə haqq qazandırdı. Bundan sonra isə, kütlə arasında ermənicə “miatsum” (birlik) sözləri eşidilməyə başlandı.

Məlumat üçün bildirək ki, bədnam iqtisadçı akademik A.Aqanbekyan və Fransa erməniləri də bu məsələdə təxribatçı rolunu oynayırdılar. Bundan bir həftə sonra isə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) Xalq Deputatları Soveti hadisələrin dramatikləşməsinə səbəb olacaq qərarı vermək üçün işə başladı. 1988-ci ilin 20 fevralında DQMV-nin Xalq Deputatları Soveti Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-nin tərkibindən çıxarılaraq Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi haqqında qərarı qəbul etdi. Sessiyada iştirak etmiş 110 erməni deputat yekdilliklə sənədə səs verdilər. Məlumat üçün bildirək ki, həmin dövrdə Dağlıq Qarabağda yalnız ermənilər yaşamırdı. Həmin zaman bölgə əhalisinin yarısından çoxunu azərbaycanlılar təşkil edirdi. Şuşanın əhalisinin 90 faizi isə azərbaycanlı idi. Məhz bu faktı nəzərə alaraq, ermənilər xüsusi plan üzrə hərəkat edirdilər. Xalq Deputatları Sovetinin verdiyi qərar səhərki qəzetlərin manşetlərində yer almışdı. Bu isə azərbaycanlılarda narazılıq doğururdu. DQMV Xalq Deputatları Sovetinin Azərbaycan SSR-nin tərkibindən çıxıb Ermənistan SSR-nin tərkibinə birləşməklə bağlı qərarından 2 gün sonra Əsgəran rayonu ərazisində Ağdam və Əsgəran rayon sakinləri dinc nümayiş keçirdilər. Ermənilər atəş açmaqla 2 azərbaycanlı gənci - 23 yaşlı Əli Hacıyevi və 16 yaşlı Bəxtiyar Quliyevi qətlə yetirdilər.

1988-ci ilin 22 fevralında ilk qanın tökülməsini SSRİ-nin baş prokurorunun birinci müavini F.Katusev Mərkəzi Televiziyada çıxışı zamanı etiraf edib. İki azərbaycanlı gəncin erməni və azərbaycanlı icmalar arasındakı savaşın ilk qurbanı olması və ilk qətli ermənilərin törətməsi ilə bağlı mötəbər mənbələr az deyil. İki gəncin intiqamını almaqdan ötrü Ağdamdan Xankəndinə yürüşə gedən, daş və ağacla silahlanmış ağdamlı gənclərin qarşısını Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Xuraman Abbasova yaylığını yerə atmaqla alıb. Fevralın 22-də Dağlıq Qarabağda, Əsgəranda ermənilərin tökdüyü ilk qan 6 gün sonra Sumqayıtda onların növbəti fitnəsinə başlanğıc oldu. Sumqayıtda ermənilərə qarşı zorakılıq və qətləri də elə ermənilər özləri törətdilər. Məqsəd isə hadisələri gərginləşdirmək, dialoqa gedəcək körpüləri yandırmaq idi.

Azərbaycanın həm ermənilər, həm imperiya rəhbərliyi tərəfindən təhdid və təhqirlərə məruz qalması xalqın etirazını daha da alovlandırmışdı. Artıq minlərlə azərbaycanlı milli-azadlıq hərəkatına qoşularaq meydanlarda Azərbaycanın haqqını tələb etməyə başlamışdı. SSRİ rəhbərliyi isə Litvada, Alma-atıda, Tbilisidə sınaqdan keçirdiyi metoddan Azərbaycanda da istifadə etmək qərarına gəldi və 1990-cı ildə qanlı 20 Yanvar faciəsini törətdi. Bununla Azərbaycan xalqının milli-azadlıq hərəkatını boğacağını düşünən Qorbaçov və onun ətrafı çox böyük səhvə yol vermişdi. Bu qanlı faciədən sonra Azərbaycan xalqı azadlıq, milli dövlətçilik uğrunda daha mübariz oldu və 1991-ci ildə bu istəyinə nail oldu. Beləliklə, Azərbaycan xalqı o dövrün qlobal prosesləri şəraitində müstəqillik əldə etdi. Buna baxmayaraq, xalq hərəkatı Azərbaycanın müstəqilliyə gedən yolda çox önəmli rolun sahibi, proseslərə dinamizm verən əsas güc kimi çıxış etmişdi.

Totalitarizmdən neototalitarizmə, yaxud “marionetka”ların imperiya təəssübkeşliyi

Beləliklə, 1991-cı ildə nəhəng geosiyasi vahid olan və tərkibində 15 respublikanı birləşdirən SSRİ-nin iflasından sonra yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycanın qarşısında çox ciddi vəzifələr dururdu. Belə ki, ilk növbədə formal müstəqillik əldə etmiş dövlətin təməl komponentləri və atributları formalaşdırılmalı, dirçəldilməli, daha sonra isə ictimai, siyasi, ideoloji və iqtisadi münasibətlər sisteminin substratlarını müəyyənləşdirəcək sistem-struktur islahatları həyata keçirilməli idi. Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirsə, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətin. Bunun üçüncü il növbədə uzun müddət SSRİ mühitində və şəraitində dominant (başqa sözlə, vahid) ideologiya və idarəetmə rejimi olan totalitarizmin qalıqlarından (əslində, hökmranlığından) qurtulmalı, ideoloji-siyasi rejim transformasiyasını milli münasibətlər sisteminə və mövcud duruma müvafiq olaraq həyata keçirməli, ictimai-siyasi münasibətləri yeni şəraitə uyğun formada tənzimləmək üçün sosial strukturlar və siyasi təsisatların fəaliyyətinə legitim şərait yaradılmalı, milli identiklik və özünüdərk üçün təməl komponent və mexanizm olan universal ideoloji formula - milli ideologiya formalaşdırılmalı, ondan siyasi-ideoloji və etno-siyasi bütövlüyü təmin edəcək resurs qismində istifadə edilməli, cəmiyyətdaxili inteqrasiya prosesi sürətləndirilməli, sosial stratifikasiyalararası ictimai münasibətlər sağlam dəyərlər əsasında təşkil edilməli və nəticə etibarilə qeyri-formal milli dövlət quruculuğu prosesi tədrici transformasiya fonunda davam etdirilməli idi. Bütün bunlara real əlverişli zəmin yaradacaq başlıca amil isə özündə yeni və daha təkmil struktur elementlərini, sağlam milli münasibətləri birləşdirən, ehtiva edən siyasi sistemin təşəkkül tapması idi. Belə ki, bunun üçün rəşional seçim strategiyası əsasında ictimai-siyasi təsisatlanma prosesi formalaşdırılmalı, bu, tendensiya halını almalı, ictimai, siyasi, hüquqi, informativ, normativ resurslar sistemindən səmərəli istifadə mexanizmi təşəkkül tapmalı, idarəetmə forması və onun xüsusiyyətlərində kardinal reformativ dəyişikliklər edilməli, sərvətlərin simmetrik bölgüsü həyata keçirilməli və bu kimi bir çox fundamental səciyyə daşıyan vəzifələr həyata keçirilməli idi. Bununla da təşəkkül tapmış siyasi sistemin fonunda milli dövlət və yeni cəmiyyət quruculuğu prosesinin əsası qoyulmalı və bu tendensiya real şəraitin qanunauyğunluqlarına və tələblərinə müvafiq surətdə davam etdirilməli idi...

Beləliklə, bütün bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi yeni müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan dövlətinin siyasi-hüquqi əsaslarının təşəkkül tapması və davamlı xarakter alması, tendensiya halını almış kataklizmlərin neytrallaşdırılması və aradan qaldırılması, sistem transformasiyasının milli münasibətlərə və mövcud dəyərlərə müvafiq surətdə həyata keçirilməsi üçün xüsusi önəm kəsb edirdi. Burada əsas məsuliyyət isə o zamanki ölkə rəhbərliyinin üzərinə düşürdü. Amma müstəqilliyin ilk illərində ölkəyə “rəhbərlik” edən qüvvələrin totalitar təfəkkürlə hərəkət etmələri və xarici imperialist güclərin maraqlarına xidmət etmələri nəinki qeyri-formal milli dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsini mümkün etmədi, eləcə də ölkəni fərqli korporativ maraqlara malik olan subyektlərin mübarizə meydanına və ideoloji poliqonuna çevirdi. Bunun fonunda ictimai-siyasi münasibətlərdə meydana çıxan xaos daha da dərinləşdi və kataklizmlər bütün sahələrə sirayət etdi. Bunun təməlində duran əsas amil isə qeyd etdiyimiz kimi, hakimiyyətdə olan qüvvələrin sistem transformasiyası vəzifəsinin əksinə mövqe sərgiləmələri, yəni birpartiyalı idarəetmə sisteminə əsaslanan totalitar rejimin saxlanması yönündə mövqe tutmaları idi. Həmin qüvvələr Azərbaycanı idarəetmə xüsusiyyətlərinə görə fiaskoya uğrayan imperiyanın kiçik ideoloji modeli kimi mühafizə etmək niyyətlərini gizlətmirdilər. Daha doğrusu, bəhs edilən “marionetka”lar imperialist güclərin tapşırıqlarına əsasən hərəkət etməklə Azərbaycanın müstəqilliyini sual altına almaqdan çəkinmirdilər. Bu ərafədə bəhs edilən niyyəti bariz surətdə sübut edən əsas dəlil 1991-ci il martın 17-də SSRİ-nin saxlanmasına münasibəti öyrənən referendumun keçirilməsinə və onun nəticələrinə yönəlik Azərbaycan hakimiyyətinin sərgilədiyi mövqedir. Belə ki, o dövrdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş Ayaz Mütəllibov komandası bu referendumda dəstək verməklə Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik niyyətlərini puç etmək və ölkəni ənənəvi surətdə imperialist güclərin müstəmləkəsinə çevirmək niyyətində olan qüvvələrə razılıq vermiş oldu. Bu fakt o zamanki ölkə rəhbərliyinin müstəqillik və milli dövlət quruculuğu prosesinə yönəlik reaksiyasını bir daha nümayiş etdirdi. Yəni sözügedən qüvvələr Azərbaycanın qeyri-formal müstəqilliyinə və onun davamlı xarakter almasına qarşı aşkar mövqedən çıxış etdilər. Bunun sayəsində isə totalitar idarəetmə sistemi və onun neqativ nəticələri ölkədə hökm sürən kataklizmlərin daha kəskin xarakter almasına və siyasi sistemin təşəkkül tapması vəzifəsinin “baltalanması”na səbəb oldu...

Amma bütün bu mənfi hal və tendensiyalara baxmayaraq, Azərbaycan xalqı imperiyanın bərpası və sonradan formal müstəqilliyin davam etdirilməsi cəhdlərinə qəti etirazını nümayiş etdirdi. Belə ki, ilk növbədə Naxçıvan Ali Məclisinin sədri olan Heydər Əliyev imperiyanın qorunub saxlanmasına çalışan qüvvələrə,

Kommunist Partiyasına və SSRİ-yə etirazını bildirdi. 1991-ci il iyulun 19-da Kommunist Partiyası sıralarını tərk edən Heydər Əliyev Azərbaycanın rəhbərliyini xalqın haqlı tələblərini dinləməyə, Kommunist Partiyasının totalitar idarəçiliyinə son qoymağa çağırdı. Amma ölkə rəhbərliyinin antimillə mövqeyi davam etdi və müstəqilliyin ilk illərində daha da kəskinləşdi.

(II məqalə)

Müstəqilliyin ilk illəri xarici qüvvələrin dəstəklədiyi etnik separatçılıqla müşayiət olundu

Baş verən bu neqativ hadisələr nəticə etibarilə ölkədə ciddi institusional kataklizmlərin daha da dərinləşməsinə gətirib çıxardı. Bunun göstəricisi idi ki, 1992-93-cü illərdə siyasi kataklizmlər yerini ciddi vətəndaş qarşıdurması təhlükəsinə vermiş, müxtəlif ambisioz qüvvələrin də iştirakı ilə vətəndaş müharibəsi əslində reallığa çevrilməkdə idi. Bir tərəfdən qiyama qalxmış qüvvələr, digər tərəfdən isə o zamankı hakimiyyətin özündə parçalanmanın yaşanması ölkədə əsl xaos yaratmışdı. 1993-cü il iyunun 4-də Gəncədə sabiq korpus komandiri və AXC hakimiyyətinin Qarabağ üzrə xüsusi nümayəndəsi Surət Hüseynovun rəhbərlik etdiyi 709-cu briqadanın ləğvi ilə bağlı qərarın imzalanmasının ardından o zamankı müdafiə naziri Dadaş Rzayevin imzaladığı bu əmrə və təhvil-təslim alması barədə qərara tabe olmayan Surət Hüseynov tabeçiliyində olan qoşun hissələrinin Bakıya doğru istiqamət götürməsi əmrini vermişdi. Gəncədə, o cümlədən Bakıya qədər bəzi rayonlarda silahlı qarşıdurmalar yaşanırdı. 709-cu briqadayı tərkisilah etmək üçün Gəncəyə göndərilən Milli Qvardiya hissələri ilə Surət Hüseynovun rəhbərliyi altında olan silahlı birlik arasında döyüş olmuşdu. Artıq ölkədə vətəndaş müharibəsinin simptomları görünürdü. Belə ağır bir vəziyyətdə, məsuliyyətli anda Ulu öndər Heydər Əliyev xalqın və respublikanın hakim dairələrinin təkidli dəvətini qəbul edib, iyunun 9-da Bakıya gəldi, çox az zamanda Azərbaycanda vətəndaş müharibəsinin qarşısını aldı. Ulu öndər beləliklə, Azərbaycan bir əsrdə ikinci dəfə müstəqillik əldə etdiyi bir məqamda tarixin təkrarına-müstəqilliyin itirilməsinə yol vermədi, Azərbaycan dövlətinin varlığını qorudu.

Bununla belə, ölkədə hələ də dövləti parçalamağa, xarici təcavüzün daha da gücləndirilməsinə yardım etməyə çalışan qüvvələr mövcud idi. Şimal bölgələrində «Sadval» adı altında yaradılan qruplaşmalar bir sıra maraqlı xarici dairələr tərəfindən maliyyələşdirilirdi. Təbii ki, burada bir sıra məqsədlər vardı. İlk növbədə tarixi Azərbaycan torpaqlarında yeni bir separatçı hərəkətin başlanması, silahlı qarşıdurmanın yaranması Azərbaycanın inkişafına maneə törədəcəkdi. Separatçı qüvvələri dəstəkləyən, onları maliyyə və silahla təmin edən həmin xarici qüvvələr isə Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi bacarığına yaxından bələd idilər. Onlar bilirdilər ki, Azərbaycanda siyasi sabitliyin yaranması qısa müddət ərzində yeni inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasına və Azərbaycanın qüdrətlənməsinə yol açacaq. Məhz bunun qarşısını almaq üçün onlar hər vasitədən istifadə edir, AXC-Müsavat hakimiyyətinin etnik ayrı-seçkiliyi özündə əks etdirən bəyanatlarından ustalıqla istifadə edirdilər.

Həmin dövrdə Azərbaycanın daxilində ən təhlükəli separatçı hərəkətlərdən biri də ölkənin cənubunda yaranmışdı. 1993-cü il avqustun 7-də separatçı Əlikram Hübətov Azərbaycanı parçalamaq məqsədilə qondarma «Talış-Muğan Respublikasının» yarandığını «əlan etdi». Avqustun 7-də Bakıya nota göndərən separatçı rəsmi Bakının onunla hesablaşmasını tələb edirdi. Xatırladaq ki, qondarma respublikanın tərkibinə 7 rayonun adı daxil edilmişdi. Onun belə bir mövqedən çıxış etməsi respublikanın cənub bölgəsində yaşayan talışların əksəriyyətinin hiddətinə səbəb oldu. Əhalinin ayağa qalxdığını gören Ə.Hübətov Cəlilabad, Lənkəran, Masallı, Lerik, Yardımlı, Astara rayonlarında kütləvi repressiyalar həyata keçirdi. Lənkəranda çıxarılan Rusiyaya məxsus "N" sayılı hərbi hissənin ölkənin Müdafiə Nazirliyinə deyil, Ə.Hübətovun tabeliyinə keçməsi həmin dövrdə baş verən hadisələrin üstünə müəyyən dərəcədə işıq salırdı. Həmin dövrdə ölkənin sabiq müdafiə naziri Rəhim Qaziyevin tez-tez Lənkərana gedib Ə.Hübətovla danışıqlar aparması isə vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Amma bu məsələdə Ulu öndər Heydər Əliyevin tutduğu qəti mövqe separatçıların planını alt-üst etdi. Avqustun 23-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri Heydər Əliyev Azərbaycan milli televiziyası ilə xalqa müraciət etdi. Müraciətdə bildirilirdi ki, Lənkəran, Astara, Lerik, Masallı, Yardımlı, Cəlilabad, Biləsuvar rayonlarında baş verən hadisələr qanuna, konstitusiyaya zidd hərəkətlərdir və onların çox ağır nəticələridir: «Həmin rayonlarda camaat artıq ayağa qalxmışdır. Adamlar Əlikram Hübətovun bu çirkin hərəkətlərinə dözə bilmirlər».

Bəli, həmin dövrdə cənubda silahlı separatizmə qalxan Ə.Hübətov bir sıra hallarda xarici ölkələrin müəyyən dairələrinin nümayəndələri ilə də gizli görüşlər keçirirdi. Həmin xarici qüvvələrin Ə.Hübətovdan öz maraqları üçün istifadə edərək Azərbaycana qarşı təzyiqlə kampaniyası aparmaq istəyirdilər. Digər tərəfdən, bu həm

də Ermənistanın dəyirmanına su tökmək üçün yaranan ən münbit şərait idi. Məhz bunun nəticəsi idi ki, Hübətov kimi antimillə qüvvələrin dağıdıcı fəaliyyəti zamanı ermənilərə cəbhə bölgəsində daha güclü işğalçı siyasət həyata keçirməyə şərait yaradıldı. Bunun nəticəsi idi ki, həmin günlərdə Füzuli və Cəbrayıl rayonları ermənilər tərəfindən işğal olundu.

Amma Azərbaycanı parçalamaq istəyənlər öz arzularına çata bilmədilər. Separatçılarla yanaşı, onlara havadarlıq edənlər Azərbaycanda Ulu öndər Heydər Əliyevin yaratdığı milli birliyə məğlub oldular. Xalq dövlətini yad mənafələrin ucuz oyunlarına qurban vermədi, öz rəhbərinin ətrafında sıx birləşdi. Televiziya ilə xalq müraciətində Azərbaycanın vahid və bölünməz olduğunu bir daha bəyan edən Ümummilli ilidimiz Heydər Əliyev Azərbaycanda hər bir vətəndaşın qanun qarşısında eyni hüquqlara malik olduğunu söylədi: «Bizim Azərbaycan vahid Azərbaycandır. Onun vətəndaşlarının hamısı eyni hüquqlara malikdir. İndiyədək Azərbaycanda heç vaxt talış-azərbaycanlı, türk və sair söhbəti olmamışdır. Bu, süni surətdə ortaya atılmış şeydir. Onları bir-birindən ayırmaq olmaz. Bu, əti dırnaqdan ayırmağa bərabərdir. Ayrı-ayrı avantüristlərdən savayı buna heç kəs yol verməz. Bizim birliyimizi heç kəs poza bilməz, bizi bir-birimizdən heç kəs ayıra bilməz».

Ulu öndər Azərbaycan dövlətini yox olmaqdan xilas etdi

Beləliklə, bu gün tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, 1991-ci il, oktyabrın 18-də «Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiyaya Aktının qəbul olunmasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqı əsl müstəqillik sevincini yalnız Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra yaşadı. Daha dəqiq desək, 1993-cü ilin iyununda Ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gəlişindən sonra Azərbaycan cəmiyyətində dövlətçilik ideyalarının bərqərar olması fundamental mahiyyət kəsb etməyə başladı. Ölkə kaos, vətəndaş müharibəsi, etnik separatizm, hakimiyyət böhranı, bir sözlə, dövlətçiliyini itirmək təhlükəsindən qurtuldu.

Dahi şəxsiyyət müxtəlif dövlətlərin ölkəmizə yönələn geostrateji maraqlarını uzlaşdırmaqla Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin inkişafına təminat yaratdı. Eyni zamanda, erməni işğalının qarşısının alınması istiqamətində əhəmiyyətli strateji və taktiki gedişlər edildi. 1994-cü ildə atəşkəsin əldə olunması ilə Ermənistanın işğalçı ekspansiyası dayandırıldı. Bununla da, dövlət quruculuğu prosesinin ardıcıl surətdə davam etdirilməsi, ölkədaxili sabitliyin təmin olunması və möhkəmləndirilməsi baxımından əlverişli siyasi zəmin yaradıldı.

1994-cü ilin oktyabr, 1995-ci ilin mart hadisələrində (dövlət çevrilişlərinə cəhd) Heydər Əliyev özünün qətiyyəti və xarizması ilə Azərbaycan dövlətçiliyini ağır faciələrdən xilas etdi. Ümummilli lider siyasi sabitliyi təmin etməklə yanaşı, demokratik dövlət modeli konsepsiyasını da uğurla həyata keçirməyə başladı.

1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyaya ilə Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət kimi ilk olaraq insan haqlarının prioritetliyini və hakimiyyət bölgüsünü özünün gələcək inkişaf yolu kimi seçdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifliyi ilə hazırlanmış və ümumxalq səsverməsi nəticəsində qəbul olunmuş bu ali – hüquqi, siyasi sənəd müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyası kimi tarixə yazıldı.

Daha sonra parlament seçkilərinin keçirilməsi dövlətçiliyin siyasi-hüquqi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə mühüm töhfə verdi. Bu proseslərə paralel olaraq vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və hüquqi dövlətin fundamental komponentlərinin mütləq surətdə bərqərar olunması yönündə əhəmiyyətli addımlar atıldı. Ulu öndər Heydər Əliyevin humanist siyasəti sayəsində 1995-ci ilin may ayında əfv və amnistiyaya təsisatları bərpa edildi. Buna paralel olaraq insan hüquqlarına riayət olunması üzərində parlament nəzarətini təşkil etmək üçün insan hüquqları müvəkkili (Ombudsman) təsisatı yaradıldı.

1993-cü ildən Ulu öndərin şəxsi təşəbbüsü ilə icrasına moratorium qoyulmuş ölüm hökmü 10 fevral 1998-ci il tarixli Qanunla tamamilə ləğv olundu. Beləliklə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının əhatə dairəsi genişləndirildi. Ölkə daxilində atılan bu addımlarla yanaşı, Ulu öndər Heydər Əliyevin məqsədyönlü və uzaqgörən xarici siyasət strategiyası sayəsində Azərbaycan beynəlxalq hüququn tamhüquqlu subyektinə və beynəlxalq münasibətlər sisteminin müstəqil aktoruna çevrildi. Bununla yanaşı, ölkəmiz regionda reallaşdırılan transmilli layihələrin mərkəzi oyunçusu qismində çıxış etməklə Cənubi Qafqazda yeni formatlı və keyfiyyətli əməkdaşlıq platformalarının gerçəkləşməsinə təkan verdi. Bir sözlə, Ümummilli lider Heydər Əliyevin pragmatik xarici siyasət strategiyası Azərbaycanı dünya siyasətinin layiqli təmsilçilərindən birinə çevirdi.

Ulu öndərin dövlətçilik konsepsiyasının uğurlu istiqamətlərindən biri də ölkəmizin 2001-ci il, yanvarın 25-də Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul olunmasıdır. Təşkilata üzvlük Azərbaycanda hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesini bir qədər də sürətləndirdi.

Ulu öndərin həyata keçirdiyi iqtisadi tədbirlər nəticəsində yenidən müstəqillik əldə etmiş və müharibə

şəraitində yaşayan bir ölkə olan Azərbaycan beynəlxalq aləmdə etibar qazandı. Həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət əksər iri beynəlxalq şirkətlərin, xarici investorların diqqətini ölkəmizə yönəltdi. Ulu öndərin gərgin əməyinin və möhkəm iradəsinin bəhrəsi olan "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə Azərbaycanın bir müstəqil dövlət kimi beynəlxalq arenadakı mövqeyi möhkəmləndi. Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətlə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olmağa başladı. Azad bazar iqtisadiyyatına uğurlu keçid sayəsində ölkədə orta və xırda sahibkarlıq sürətlə inkişaf etməyə başladı.

Təbii ki, ölkədə demokratiyanın inkişafı üçün dövlətin səyləri ilə yanaşı, vətəndaş cəmiyyətinin, siyasi partiyaların da bu işə dəstək verməsi vacib idi. Lakin çox təəssüflər olsun ki, Yeni Azərbaycan Partiyasından savayı heç bir siyasi partiya Azərbaycanda demoratik dəyərlərin təkamülü, liberallaşma, siyasi sistemin inkişafı üçün heç bir şey göstərmədi.

Yeni Azərbaycan Partiyası zamanın təxirəsalınmaz tələbindən yaranmış partiyadır

Yeri gəlmişkən, bu məqamda birmənalı olaraq vurğulamaq yerinə düşər ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmlənməsində Ulu öndər tərəfindən əsas qoyulan Yeni Azərbaycan Partiyasının özünəməxsus rolu olub. Yeni Azərbaycan Partiyası keçən əsrin 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində ölkəmizdə meydana çıxan mürəkkəb siyasi situasiyanın daxili məntiqindən, zamanın təxirəsalınmaz tələbindən, həmçinin, Azərbaycan xalqının arzu və istəklərinin ifadəçisi kimi yaranan partiyadır. Belə bir siyasi qüvvənin yaranmasını tələb edən tarixi zərurət mövcud zaman kəsiyində ölkəmizin düşdüyü mürəkkəb, fəlakətli, ümitsiz vəziyyətdən onu xilas etmək kimi misilsiz tarixi vəzifənin yerinə yetirilməsi arzusu və istəyi ilə əlaqədar idi.

Azərbaycanın düşər ola biləcəyi fəlakətlərin qarşısını almaq məqsədilə xalqın sağlam qüvvələrinin, geniş təbəqələrinin böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevə müraciəti, 1992-ci il, oktyabrın 24-də ziyalıların müraciətinə cavab məktubunda Onun yaranmış vəziyyəti dərinlən təhlil etməsi və çıxış yolunu göstərməsi noyabrın 21-də Naxçıvanda Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis edilməsi zərurətini reallaşdırdı.

Yarandığı gündən Yeni Azərbaycan Partiyasının Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən və uğurla tətbiq edilən əsas proqram məramı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub möhkəmləndirilməsindən, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsindən, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurulmasından, əmin-amanlıq, ictimai-siyasi sabitlik, milli həmrəylik, güclü və sosial yönümlü iqtisadiyyat yaratmaqdan ibarət olub və bu on doqquz ildə öz proqram məqsədlərinə (müstəqillik dövlətçilik prinsipi, qanunçuluq prinsipi, azərbaycançılıq, vətəncilik prinsipi, yaradıcı təkamül prinsipi, konstruktiv əməkdaşlıq, vətəndaş həmrəyliyi prinsipi, sosial ədalət prinsipi) sadıq fəaliyyət göstərmişdir. Bu gün Azərbaycan, məhz həmin prinsiplərə istinad edərək inkişaf edir. Qürurverici fakt ondan ibarətdir ki, ölkəmizin mövcud ictimai-siyasi mühiti və sosial-iqtisadi rifah səviyyəsi, Yeni Azərbaycan Partiyasının bu tarixi vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlməsinə və olduqca əhəmiyyətli siyasi kampaniyanı uğurla başa vuraraq, əsl ümumxalq partiyası olduğunu bir daha sübut etməsinə imkan vermişdir.

Beləliklə, tarixi hadisələr də sübut edir ki, 1993-cü ildə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkəmizdə hakimiyyətə gəlməsindən sonra Azərbaycan dövlət müstəqilliyini, mövcudluğunu itirmək təhlükəsindən xilas oldu və ölkəmizdə dövlət quruculuğu prosesinə başlandı.

«Yeni Azərbaycan»ın Analitik Qrupu